

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЯВОНЕНКО Сергій Олександрович

УДК 17.00

**ДОСВІД РАЦІОНАЛЬНОСТІ
В ЦІННІСНОМУ САМОВИЗНАЧЕННІ
(ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)**

Спеціальність 09.00.07 — етика

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук**

Київ — 1997

AB 39.005

- Науковий керівник — кандидат філософських наук, доцент ШИНКАРЕНКО Олена Василівна; Київський університет імені Тараса Шевченка, доцент кафедри етики, естетики і культурології
- Офіційні опоненти — доктор філософських наук, старший науковий співробітник МАЛАХОВ Віктор Аронович; Інститут філософії НАН України, провідний науковий співробітник відділу філософії культури, етики та естетики
- кандидат філософських наук, доцент КИСЕЛЬОВ Сергій Олегович; Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут", доцент кафедри філософії
- Провідна установа — Українська академія державного управління при Президентові України, кафедра соціальної і гуманітарної політики

Захист відбудеться 25 грудня 1997 року о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.01.39 у Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 252001, м.Київ, вул.Володимирська, 60, аудиторія 327.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського університету імені Тараса Шевченка (м.Київ, вул.Володимирська, 58).

Автореферат розіслано 24 листопада 1997 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Кучерюк Д.Ю.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дисертації загалом пов'язана з її орієнтацією на дослідження ціннісної проблематики на підставі конституювальних можливостей раціонального дискурсу як перспективи ціннісного самовизначення. Така проблемна спрямованість перебуває у річищі пріоритетних досліджень сучасної філософської науки загалом та етичної теорії зокрема, зумовлених соціокультурною динамікою сучасного світу. Доба постмодерну у філософії знайшла своє відображення у широкомасштабному зіставленні двох парадигм філософського дискурсу — “класичної” та “некласичної”. Ця тенденція є актуальною сьогодні стосовно становлення свідомості універсалізму, яка прагне подолати розбіжності Модерну та Постмодерну у напрямку усвідомлення культурного поступу людства в категоріях стабільності. У період проблематизації картини світу, традиційних понять і методологій визначається необхідність пошуку таких інваріантів або дослідницьких констант, які б виконували функцію пояснювального принципу в побудові етичної теорії, в систематизації аксіологічного знання.

Вітчизняна етика, як і філософія загалом, перебуває сьогодні в ситуації, що характеризується певною переорієнтацією у визначенні засадових положень, вихідних принципів і канонів побудови власної теоретичної системи. У зв'язку з цим особливої значущості набувають питання методологічних орієнтацій. У загальнофілософському плані цілком певно формується й набирає обертів спрямування на синтез трансцендентальних та аналітичних методів дослідження, що відповідає сучасним потребам побудови своєрідної раціональної метафізики, здатної не тільки надати законні підстави цілій програмі метафізичних досліджень, але й прояснити вихідне положення про первинність онтологічно вкоріненого досвіду свідомості. У річищі етичної теорії йдеться про збереження універсальних засад, єдиних пріоритетів духовного життя, але вже у напрямку їх актуалізації в практиці спрямованої інтенційної активності свідомості. Завдяки цьому нагально визначається розуміння того, що життєва практика у самих своїх витоках не може не містити прагматичної тенденції, й питання про ціннісну прагматику встановлюється як істотна проблема сучасного етичного дискурсу.

Цей актуальний аспект етичного дослідження в першу чергу зосереджується навколо розкривальних і виразних можливостей ціннісної ідеї в межах ставлення до світу, які формують статус

інтенційності ціннісної свідомості. Саме таким чином зумовлюються необхідність та актуальність тематизації ціннісної перспективи ставлення до світу шляхом розгляду спрямованої практики реалізації цінностей або ціннісного самовизначення. Ключ до розуміння цінностей розкривається як орієнтація (Х.Шельські), сенс якої не обмежується завданням відтворення, але полягає саме у здійсненні. Останнє передбачає конституюючий потенціал раціонального досвіду, а саме здатність репрезентації ціннісної орієнтації засобами цілераціональності. Таким чином, досвід раціональності в контексті ціннісної орієнтації не може не враховувати потреби у вираженні, яка у певному розумінні з необхідністю передбачає рефлексію, позаяк спрямованість — це сенс вираження. Так, актуальним завданням сучасної етичної теорії стає повноцінна “рефлексія буття в цінності” з широкою реінтеграцією аксіології в онтологію, яка означає розкриття аксіологічної реальності присутності людини у світі на підставі виявлення буттєвих перспектив її перебування, поняття про які приходять з розглядом досвіду екзистенції (проекування “Я” в ситуації спів-буття з іншим), який принципово не фіксується, але завжди перебуває “тут і тепер”. Самоочевидність життєвого світу відображає і проблематизує досвід екзистенції, але також у певному розумінні приховує його суб’єктивний центр за безпосередністю життя в культурі. У завдання реабілітації цієї визначеності культурного середовища входить раціоналізація ціннісних перспектив ставлення до світу під знаком активізації інтенційності самосвідомості.

Все це актуалізує досвід раціональності саме в етичному аспекті ціннісної тематики, чому й присвячене дисертаційне дослідження.

Міра наукової розробленості проблеми. На сьогодні ціннісна тематика виокремилася в одну з найбільш значних і характерних рис сучасної філософської та етичної рефлексії. Варто зауважити, що такого роду інтерес, по-перше, виник не одразу і є істотною характеристикою періоду зіткнення класичної та неklasичної парадигм філософського дискурсу, по-друге, розкрився різноманітністю форм виявлення на рівні сучасних дослідницьких програм. Тому концептуалізація проблеми досвіду раціональності в ціннісному самовизначенні вимагає як розробки ракурсу “історії питання”, так і векторного визначення в полі сучасної філософсько-етичної думки.

У зв’язку з цим перш за все необхідно вказати на феноменолого-герменевтичну тенденцію філософського дискурсу ХХ сторіччя, у першу чергу пов’язану з іменами таких західноєвропейських мислителів, як Е.Гуссерль, Г.-Г.Гадамер, М.Хайдеггер, М.Гартман.

Власне, у колі феноменологічних і герменевтичних аналізів специфічне переосмислення онтології підготувало ґрунт для реінтеграції аксіології в онтологію, причому при постійному утриманні проблеми метафізичної спроможності. Саме цей складник феноменолого-герменевтичного дискурсу забезпечив наступність класичної та некласичної парадигм філософування у формі стійкості трансцендентальної стратегії дослідження. На базі синтезу творчої спадщини Канта, Фіхте — з одного боку, та Шопенгауера, Ніцше — з іншого, тут актуалізувалося виведення ціннісної проблематики за межі традиційної метафізики, яка артикулює в термінах самоцінності, а отже — приховує (депроблематизує) саму постановку питання про цінність.

Зміна загальнокультурних парадигм від доби Модерну до Постмодерну відобразилася у висуненні нових парадигм філософської та етичної теорії у 70 — 80-ті роки. Так, в одному з найвпливовіших напрямків сучасної західної філософської думки — трансцендентальній прагматиці, розроблюваній К.-О.Апелем, Ю.Хабермасом, В.Кульманом, В.Хьосле та іншими, заявлено, що завершеність ренесансно-просвітницької ідеології гуманізму не відповідає ставленню до світу “післяновоєвропейського людства”, що колізії сучасної ситуації не можуть бути в принципі “подолані” неоконсервативним шляхом адаптації традиції, “практики, яка відтворює саму себе”, до умов “соціальної патології” та “дефіциту легітимації”. У річищі цього напрямку на зміну парадигмі свідомості прийшла комунікативна парадигма, розвинена на ґрунті аналітики інтерсуб’єктивності й відповідна новій раціональній метафізиці. Актуальність ціннісної тематики розробляється трансцендентально-прагматичною теорією в контексті нормативної стратегії та на шляхах інтеграції ціннісної раціональності та цілераціональності, що, безперечно, надає теоретичним розробкам статусу практичної філософії. Звідси й друга назва трансцендентальної прагматики — комунікативна етика. Проблема інтерсуб’єктивності в трансцендентальній прагматиці розв’язується в річищі мовно-прагматичної реконструкції трансцендентальної методології, що, природно, пов’язане з обмеженням монологічного раціонального дискурсу, але також і з певного роду його наголошуванням. Найістотношою тут є програма подолання методологічного соліпсизму моделі окремої самосвідомості, яка зумовлює відповідну увагу до парадигми новоевропейської свідомості.

Критерії наукової раціональності, які вносять простоту й гостроту присутності в реальність ставлення до світу, у посткласичному

філософському дискурсі освоюються у просторі позитивістської орієнтації філософії. Значний інтерес для нас у зв'язку з цим становить неопозитивістське верифікаційне тлумачення ставлення до світу (М.Шлік, Р.Карнап, Г.Бергман та ін.), розвинене на ґрунті загальнопозитивістської установки на елімінацію метафізики з раціонального дискурсу, що була сформульована спочатку на базі феноменологістського, а потім фізикалістського аналізу. Так, реалізуючи вимогу виразної здатності стосовно проекту раціональної метафізики й намагаючися врятувати філософію від натуралізації (Л.Вітгенштейн), цей напрямок висвітлює неможливість реконструкції континууму міжлюдських відносин лише на підставі фізикалістських та феноменологістських уявлень і вказав на необхідність гуманізації людської реальності, яка передбачає досвід раціональної ціннісної орієнтації.

Власне, не без участі тієї форми упередження щодо ціннісної тематики, яка, зародившись в надрах позитивізму, потім переросла в тенденцію аналітичної філософії, стало можливим подолання контроверзи між “вільним від цінностей” об'єктивізмом та ідеологічним суб'єктивізмом стосовно ціннісної перспективи ставлення до світу.

У вітчизняній філософській традиції звернення до ціннісної проблематики поставало у зв'язку з актуалізацією класичного філософського досвіду Канта, в трансцендентальному річищі якого розкрилася конститутивна функція практичного розуму з його “онтологією наявності” (історико-філософські екскурси І.Нарського, О.Дробницького, Е.Соловйова, Н.Мотрошилової, П.Гайденко, В.Швирьова, В.Біблера, О.Чухіної). Значний аналіз наукової раціональності всередині всієї людської екзистенції проведений у працях М.Мамардашвілі, В.Молчанова, Н.Мотрошилової, В.Біблера, П.Гайденко, М.Кузнецова.

В останній час у вітчизняній філософії значно збільшився інтерес до специфічно онтологічної проблематики, до того ж саме у розумінні “онтологічного повороту” сучасної філософської думки, з яким відкривається можливість відповідної інтеграції аксіології в онтологію, й таким чином розгляд її на рівні сучасної теорії. Причому теоретичні шукання українських філософів у зв'язку з цим відрізняються тематичною різноманітністю та методологічною неоднорідністю, що дозволяє активно використовувати напрацьовані вітчизняних авторів як концептуальні позиції в теоретико-філософському та етичному ракурсах. Праці цілого шерегу українських філософів стосовно дослідницької програми становлять

значний інтерес (Є.Бистрицький, А.Єрмоленко, А.Лой, В.Малахов, В.Козловський, Б.Парахонський, С.Пролеєв, Л.Ситниченко, К.Жоль та ін.).

Загалом аналіз міри наукової розробленості поставленої проблеми дозволяє зробити висновок про те, що, по-перше, вона перебуває в річищі пріоритетних досліджень сучасної філософської та етичної науки, по-друге, наполегливо вимагає концептуального підходу.

Об'єктом дослідження є ціннісна проблематика, зумовлена характером сучасної культурної парадигми.

Предметом дослідження є розкриття етико-аксіологічного досвіду раціональності з позиції нового розуміння її можливостей як смислозначущого контексту ціннісного самовизначення.

Мета та завдання дослідження. Головною метою дисертаційного дослідження є виявлення та обґрунтування в ракурсі ціннісного самовизначення автентичності досвіду раціональності, корельованого характером ставлення до світу, яке можливе на шляхах репрезентації засобами раціонального дискурсу орієнтаційної реальності ціннісної ідеї як нормуючої та формуючої умови цього дискурсу. Відповідно до цього визначаються такі дослідницькі завдання:

— обґрунтувати суть ціннісної ідеї як репрезентативного й виразного факту за умов людського буття на підставі виявлення антиномії споглядання та вираження як формуючої метафізичної структури;

— розглянути субстанціалізацію ціннісної свідомості в ракурсі раціональної ціннісної орієнтації як нагальної потреби у способі буття людини в світі через інтенційність самовизначення й розкрити її сенс у контексті екзистенції (трансценденції), яка визначає моральність життя людини в регіоні культури;

— теоретично описати зміст трансцендентального аналізу досвіду присутності людини в світі через конституювальні можливості практичного розуму й на цій підставі виявити характер раціоналізації ціннісної перспективи ставлення до світу;

— розкрити морально-орієнтаційний потенціал раціональності у свідомій життєдіяльності людини, а не лише аналітико-обчислювальну функцію *cogito*, шляхом розгляду раціональності як умови здійснення ціннісної орієнтації, яка забезпечує конститутивність самовизначення (інтенційність самосвідомості) у контексті реальності її співбуття з Іншим (досвід взаємодії, взаєморозуміння).

Теоретичні та методологічні засади дослідження. Загальні теоретичні засади визначаються зорієнтованістю дисертаційного дослідження на розгляд можливостей раціональної метафізики щодо

реінтеграції аксіології в онтологію, яка визначилася в ході пост-класичного “онтологічного й комунікативного повороту” філософської науки.

Тому як методологічно засадові були використані традиції “екзистенційних аналітик” та логіко-семантичних аналізів сучасного філософського дискурсу. Необхідним складником авторського аналізу також є актуалізація настановчих пріоритетів трансцендентальної стратегії дослідження, що зобов’язує до “аналітики герменевтичної ретроспекції” як культури “актуального прочитання”. Загальна методологічна спрямованість роботи характеризується завданням розгляду ціннісної тематики з позиції обмеження “метафізичних презумпцій” стосовно ціннісної перспективи морального ставлення до світу, що узгоджується з теоретичною вимогою суміщення трансцендентальних та аналітичних методологій у межах етичного дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає перш за все у спробі досліджень у царині моралі згідно з практикою аналітичних досвідів різної інтенції та змісту сучасної філософської теорії й на цій підставі розробки цілісної концептуальної побудови, яка відображає пост-класичну переорієнтацію етичної думки. Така дослідницька стратегія має на меті розгляд раціонального досвіду ціннісної орієнтації як без егоцентричних і психоантропологічних ухилів, так і без домінанти інтерсуб’єктивної очевидності онтологічного досвіду. З перебігом такого аналізу пов’язане формулювання та вточнення рішень, які виносяться на захист як положення та висновки, що мають наукову новизну:

— ціннісна ідея свідомості, відображаючи реальну динаміку чистого й належного буття як автентичного складника метафізичного досвіду ставлення до світу як антиномії споглядання та вираження, формує інтенційність свідомої життєдіяльності;

— цілісний і реальний досвід культурних форм ставлення до світу, поряд з реальністю та актуальністю “пізнавальної потреби” суб’єкта діяльності, яка репрезентує й розпізнає, включає реальність та актуальність “ціннісної потреби” людини як репрезентанта “життєвого світу”, що і є дійсним сенсом субстанціалізації ціннісної свідомості;

— трансцендентальний характер цінності конституюється самим характером людського буття, де присутність людини в світі передує суб’єкт-об’єктній диференціації структур ставлення до світу й виявляється в межах раціональної ціннісної орієнтації;

— раціональна ціннісна орієнтація, яка ґрунтується на інтенційності самосвідомості і засвідчує конститутивність людського

самовизначення, окреслюється не з позицій однозначної необхідності, а в контексті варіативних можливостей, тому специфічний досвід раціональності покладається як фокусування реальності ціннісного самовизначення.

Теоретичне та практичне значення дисертації. Результати дослідження розглядаються як певний внесок у подальшу розробку проблем етичної теорії, зумовлених соціокультурною динамікою сучасного світу. Висунуті теоретичні положення та узагальнення можуть бути використані як на загальнофілософському, так і на спеціально-етичному рівнях дослідження. Дослідницький задум передбачає філософську рефлексію стосовно сучасних культурно-історичних форм та можливостей ціннісного самовизначення взагалі та етичного ціннісного самовизначення зокрема. Матеріал дисертації може стати підґрунтям для підготовки спецкурсів з етичної проблематики, а також з проблем сучасної теорії культури.

Апробація роботи. Головні положення й висновки дисертації обговорювалися на науково-практичних семінарах для аспірантів філософського факультету, “Дня науки” філософського факультету Київського університету імені Тараса Шевченка (Київ, 1994, 1997), культурологічних читаннях (Київ, 1994), міжвузівській науково-практичній конференції (Чернігів, 1995), науковій конференції “Людина, суспільство, культура: історія і сучасність” (Чернігів, 1996). Низка положень пропонованого дослідження опублікована у збірниках наукових статей. Крім цього, матеріал дисертації відображений у навчально-методичному посібнику “Філософія: історія і сучасність” (Чернігів, 1996).

Структура дисертації визначається метою й завданнями дослідження, логікою розгортання наукового матеріалу, методологією його структурування. Робота складається з вступу, двох розділів, кожен з яких містить два параграфи, висновків та списку використаних джерел. Розділи дисертації, які логічно поєднані за принципом сходження від загального до конкретного, відображають логіку розгляду теми в концептуальних проблемних “вузлах”. Перший розділ “Практичний сенс метафізики і ціннісна ідея” присвячений аналізу дійсного практичного сенсу метафізики крізь призму визначеності ціннісної перспективи ставлення до світу і актуалізується в таких параграфах: “Сенс практичного в метафізиці” (параграф 1.1) та “Субстанційність ціннісної свідомості” (параграф 1.2). Результати проведеного у першому розділі роботи аналізу дістають подальший розвиток відповідно до концепції дослідження у другому розділі

“Досвід раціональності в ціннісній орієнтації”, який передбачає висвітлення таких проблемно-теоретичних блоків: “Трансцендентальний контекст проблеми раціональності” (параграф 2.1) та “Раціональність ціннісної свідомості: характер — смисл — значення” (параграф 2.2).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність теми, характеризується міра її наукової розробки, формулюються мета та завдання дослідження, визначаються методологічні засади, науково-практична цінність та наукова новизна положень, що виносяться на захист.

У першому параграфі “Сенс практичного у метафізиці” першого розділу “Практичний сенс метафізики і ціннісна ідея” розкривається зміст метафізики зсередини. У межах такого розгляду тільки й можливе коректне визначення сенсу практичного у метафізиці. Розгляд метафізики зсередини передбачає її розуміння як духовної структури ставлення до світу з необхідним урахуванням активності, властивої людській істоті. Таким чином, від самого початку дослідження визначається своєрідна онтологія, причому не в традиційному розумінні реальності, а в контексті смислорозносячого горизонту буття, тобто в ракурсі неklasичної “нової онтології”. На цьому ґрунті окреслюється автентичність ціннісної ідеї стосовно тематичного простору філософської думки. Поцейбічний спосіб артикуляції ціннісної ідеї в межах ставлення до світу ґрунтується на фундаментальній визначеності свідомої життєдіяльності — інтенційності, яка означає таку структуру ставлення до світу, за якої свідомість спрямована на предметність як таку.

Такий розгляд метафізичної актуалізації ціннісного зрізу буття відтіняється аналізом тих упереджених підходів до ціннісної ідеї, які репрезентовані концепціями “метафізики суб’єктивності”, що охоплюють розвиток філософської думки від Декарта до Ніцше, та позитивістським філософуванням — від класичного позитивізму О.Конта та Г.Спенсера до філософії неопозитивізму М.Шліка, Р.Карнапа, Ф.Вайсмана та ін.

“Метафізика суб’єктивності”, визначаючи первинний метафізичний предмет як факт передданості людини світові, своєрідним чином наголошувала здатність людини до споглядання. Суть цієї своєрідності полягає в тому, що споглядання розглядається з позиції хоча і абстрактної сутності, а проте тотальної й необхідної умови

ставлення до світу. А оскільки для розуму, що уявляє, “світ у самому собі порожній та невірорідний”, то будь-яке поняття про значущість світу забезпечується завдяки царині надсущого. Можливість постановки ціннісної проблеми неминуче оберталася на її обґрунтування як самоцінності. Таким чином, можливість розгляду ціннісної перспективи ставлення до світу у “метафізиці суб’єктивності” фактично депроблематизувалася, зворотним боком чого є різні форми натуралізації моральної свідомості.

Контрпозицію такій установці ми знаходимо в еволюції позитивістської доктрини філософування. “Поворот у філософії”, в якому був упевнений Моріц Шлік, поряд з елімінацією метафізики передбачає й елімінацію способу артикуляції ціннісної тематики (“самоцінність”). На думку неопозитивістів, метафізика гине не тому, що ми не в змозі розв’язати її проблеми, а тому, що таких проблем немає. Наголос із споглядання по суті зміщується у бік компетентності вираження, яка забезпечується логічною формою “що мається на увазі?”.

Форми упередження стосовно ціннісної ідеї, які є характерними для “метафізики суб’єктивності” та неопозитивізму (стереотип або елімінація), з усією визначеністю дають зрозуміти, що ціннісна проблема впливає із суті метафізичної проблеми. Ґрунтовне підтвердження цього ми знаходимо у феноменологічному вченні Едмунда Гуссерля, яке зорієнтоване саме на “позбавлення упередження” щодо метафізики. Через інтенційність свідомості, яка ґрунтована на сприйнятті (спогляданні) й знаходить виразні можливості в контексті актів об’єктивування, встановлюється якість конститутивності в межах ставлення до світу, що репрезентує смислосначу (ціннісну) визначеність світу. Для нас важливо, що трансцендентальна феноменологія, вказуючи на антиномію споглядання та вираження як фундаментальну метафізичну структуру, зміщує центр ціннісного визначення у бік якісної визначеності самої людини (а не лише її ставлення до світу), позаяк остання в ситуації “життєвого досвіду” покликана самостійно конституювати “контекст наявності сенсу” на ґрунті предметності як такої. До того ж важливо звернути увагу на те, що завдання самостійності у визначенні та конституюванні ціннісної (смислосначущої) перспективи реальності не є виключно індивідуальним завданням (класична модель окремої самосвідомості), а передбачає інтерсуб’єктивну визначеність.

Таким чином, на підставі метафізичної антиномії між спогляданням та вираженням відкривається, що буття людини визначається

ситуацією, в якій її статус суб'єкта оцінювальної діяльності неможливий без ціннісного визначення в самій людині, без її потреби бути репрезентантом ціннісного ставлення, понад те — ця потреба не є даністю, а передбачає динаміку власного життя.

У своїх розвідках Юрген Хабермас продовжує конкретизувати життєву проблематику “досвіду буття” в ракурсі сприймальної та виражальної динаміки чистого й належного буття, де метафізична антиномія споглядання та вираження визначає здатність до ціннісної орієнтації. Ця здатність розгортає ціннісну ідею як життєво-практичну специфіку та форму відповідного типу ставлення до світу. У свою чергу, цей тип ставлення до світу ґрунтується й виражається у характері інтенційного життя свідомості, з чим викристалізовується позиція ціннісної свідомості й визначається проблема виявлення її закономірностей.

У другому параграфі “Субстанційність ціннісної свідомості” першого розділу роботи розкриваються особливості інтенційності ціннісної свідомості у річищі предметного розгляду ціннісної орієнтації. На підставі аналізу вітгенштейнівсько-хайдеггерівської тенденції смислового визначення “поза собою існування” у структурі ставлення до світу розглядається тип інтенційності свідомості, зумовлений “пізнавальним інтересом”, вираженим у знаково-символічному настрої на предметний смисл світу як його “як”, а не його “що”. Проте суть полягає в тому, що так сприйнята реальність не є ні єдиною, ні універсальною.

У контексті хайдеггерівського розрізнення онтичного та онтологічного регіонів буття робиться висновок про те, що ціннісна перспектива ставлення до світу, виходячи за межі предметної визначеності “поза собою існування”, автентично передбачає екзистенцію (трансценденцію). Трансценденція у характері присутності людини в світі означає спосіб проектування “Я” за умов життєвого світу не засобами фактичного визначення, а шляхом актуального процесу здійснення, де втрачає будь-який сенс сутнісне визначення, яке передує реальності існування, й відбувається своєрідний “ренесанс” уваги до “що” реальності у структурах ставлення до світу.

Природно, розкриття цього “що” не відбувається буквально (сутність факту чи “істина факту”), але вихідним чином передбачає процесуальний, темпоральний характер. Темпоральність здійснення в інтересах опанування предметного сенсу проблематизує “що”-йність світу. Таким чином установлюється людська потреба в ціннісній орієнтації, яка опредметнює (але не об'єктивує) людську

екзистенцію у сенсі “заради чого” і яка в інтерсуб’єктивному характері життєвого світу поширює смислову визначеність “заради кого” та “в ім’я чого”.

Класична форма субстанційності не відповідає визначеності ціннісної перспективи ставлення до світу, позаяк передбачає первинність сутнісного визначення стосовно реальної можливості. Проте ми маємо право говорити про посткласичний тип субстанційності ціннісної свідомості, розуміючи той сенс, що поряд з “пізнавальною потребою”, яка характеризує смислозначущий контекст “поза собою існування”, побутує “ціннісна потреба”, яка визначає закономірності реалізації екзистенції за умов життєвого світу.

Стосовно опредметнювального характеру ціннісної орієнтації актуалізується всередині людської екзистенції завдання “випробування на спрямованість” за умов життєвого світу, яка означає активізацію самосвідомості, а точніше — її інтенційність в інтерсуб’єктивному просторі. Таким чином визначається перспектива ціннісного самовизначення, причому так, що передбачає відповідний тип раціональності, спроможність якого центрує й робить прозорим моральний характер присутності людини у світі. Звідси закономірний висновок, що “рефлексія буття в цінності” передбачає репрезентацію ціннісної орієнтації на ґрунті досвіду раціональності як безпосередньої й необхідної умови її реальності (реалізації).

Перший параграф “Трансцендентальний контекст проблеми раціональності” другого розділу “Досвід раціональності в ціннісній орієнтації” присвячений розгляду трансцендентальних засадових положень концептуальної проблеми раціональності. Вихідним пунктом цього аналізу став “коперниканський” переворот Канта в історії західноєвропейської філософської думки, з яким тоді була відкрита сторінка “трансцендентальної філософії”.

Трансцендентальні аналізи виходять за межі розгляду проблеми людини способом фіксованості суб’єкт-об’єктної опозиції, яка артикулює самодостатніми концептами “людина” та “світ”. Трансцендентально-прагматичне розуміння присутності людини в світі пояснює спосіб людського буття в контексті даності єдино можливої реальності, до факту якої й належить той світ, в якому живе людина. Така фундаментальна позиція, природно, передбачає кореляцію проблеми раціональності, оскільки в ній зосереджене питання про загальну доцільну компетенцію людини в світі.

У зв’язку з цим аналітична здатність класичного *cogito* перестає універсальним і вичерпним чином визначати раціональні підвалини

життєдіяльності. Точніше, вона зберігає позиції у питаннях фактографічної взаємодії людини та світу (теоретичний розум — “істини факту”), де їй відводиться роль регулятивної інстанції стосовно “картини світу”. Причому саме тут артикулюється конструктивний потенціал (“освоєння картини світу”) у способі людського буття і у певному розумінні установка “чистої волі” (“технічне освоєння картини світу”). Проте там, де розум установлює не тільки регулятивну, але й конститутивну спроможність, розвиток конструктивного принципу в суб’єктивному визначенні пов’язаний з небезпечною виправдання людського свавілля. Таким чином у Канта викристалізовується позиція практичного розуму, підґрунтям якої стає зосередженість (опірність) конститутивної здатності розуму.

Простором здійснення практичного розуму, згідно з Кантом, є співтовариство вільних розумних істот. Природно, що опірний контекст спроможності розуму в зовнішньому прояві фокусується у формах інтеракції, які надають людським відносинам стабільний і конвергентний характер. Тут, безперечно, встановлюється непереборність традиції. Але (і це добре розумів Кант) зовсім не в розумінні “від Бога даної”. Адже важливим є не певний змістовний фрагмент, а формальний (універсальний) дух (контекст), який ґрунтує (й обґрунтовує). Тому традиція у філософії Канта знаходиться в залежності від позиції “*Sapere aude*” (май мужність користуватися власним розумом), з чим пов’язана рішуча вимога депсихологізації характеру людських стосунків, яка засадово містить антинатуралістичну тенденцію.

Позиція “*Sapere aude*” повинна бути забезпечена загальним і нерелятивним (стосовно чисельності людей) сенсом для того, щоб бути відповідною трансцендентальній єдності розуму й на цьому ґрунті задавати вимір суб’єктивних здібностей. У цьому розумінні статус належного визначається в значенні чинника розуму, натомість у розумі збігається трансцендентальний мотив буття, а отже фокусується вольова активність. Це положення Канта з точки зору “ *нової онтології*” може бути актуалізоване шляхом витлумачення в значенні проблематизації буття в структурах ставлення до світу. У певному розумінні це дало К.-О.Апелю можливість зробити висновок, що Кант своєю ідеєю трансуб’єктивності передбачив ідею трансцендентальної комунікативної спільноти, але, залишившись на позиціях методологічного соліпсизму, обмежив її поняттям трансцендентального суб’єкта.

Для нас важливо, що питання життєвої практики у трансценден-

тальній філософії Канта мають на увазі конститутивний потенціал, а тому не обмежуються контурами необхідності, а виходять на рівень визначення можливостей. Це очевидно у самій позиції “*Sapere aude*”, адже якраз мужності може й не вистачати. І тоді складається ситуація “безсилля з власної провини”, яка проблематизує життя. Такий спосіб актуалізації спільного буття створює умови для розгортання смислу та значення ціннісної орієнтації, оскільки вона в дійсності мислиться перспективним чином. Проблема раціональності в першу чергу постає як життєво практичне питання і у трансцендентальному контексті належного вона передбачає підґрунтя щодо здійснення ціннісної орієнтації. Ми повинні визнати, що людина живе по той бік необхідності, хоча й по цей бік можливості: людина — це істота, яка трансцендує необхідність. Тут окреслюється перш за все необхідність в актуальній і позитивно значущій визначеності буття, без якої моральний сенс існування має лише декларативний зміст.

У другому параграфі “**Раціональність ціннісної свідомості: характер — смисл — значення**” другого розділу роботи досліджуються змістовні умови здійснення раціональної ціннісної орієнтації в інтерсуб’єктивному просторі людського буття. Умови життєво-практичної актуальності раціональної ціннісної орієнтації, що забезпечують контекст “невимушеності” моральних засад людського існування, розглядаються в ракурсі подолання “інструментальної” активності *cogito*, яка є засобом тотальної об’єктивації та опосередкування змісту життєдіяльності. Таке завдання уможлиблюється з переорієнтацією від дедуктивного характеру “розумного буття” у бік рефлексивної визначеності перебування людини у світі.

З ціннісно вираженим характером життєдіяльності людина конститує моральне ставлення як онтологічну очевидність, яка визначає своєрідний характер ставлення до світу. Перебуваючи в ситуації здійснення такої перспективи ставлення до світу, людина в певному розумінні перебуває по той бік тимчасової послідовності станів своєї свідомості, а це означає, що вона спирається виключно на свою екзистенцію з тим, щоб обґрунтувати її за умов людської реальності перш за все характером спів-буття з іншими. Саме у річищі такого обґрунтування формується потреба (інтерес) у життєво-практичному сенсі “внутрішнього світу” як резонансного факту власного життя, що охоплюється проблемним полем інтерсуб’єктивності й вихідним чином набуває гуманітарного спрямування. Головним тут є те, що духовне буття людини втрачає самозамкнений характер з його безпекою душевного розладу “Я”. З прагматичним “розвантажен-

ням” “внутрішнього світу” як практичної актуалізації намірів, інтересів, цілей, пріоритетів власного оприсутненого буття відбувається безпосередня інтеграція у “життєвий світ” принципу “яким він має бути”, з чим, власне, й забезпечується його дійсна реальність.

Проте така “внутрішня орієнтація” вимагає від людини власної раціонально-рефлексивної зосередженості щодо частково-ситуативного змісту життєдіяльності з тим, щоб репрезентувати відповідність між тим, що він несе, та тим, на що він претендує. Іншими словами, життєво-практичним змістом наповнюється раціональна орієнтація на збіг “чистого” та “належного” буття. Таке рефлексивне напруження самосвідомості уможливує утримання транссуб’єктивних, самоочевидних цінностей не тільки як критеріїв та норм оцінки, але й у значенні смислів особово-визначеного буття людини за пересічних умов її існування. Завдяки цьому фактична обмеженість конкретного існування не стає перепоною на шляху висвітлення людиною “всієї себе”, проте тільки тоді, коли в комунікативній здатності людини артикулюється аксіологічне значення й причому так, що визначає наявну присутність людської спільноти в світі. З цим ціннісна орієнтація змістовно входить у процес життєдіяльності й постійно екзистенційно легітимується, запобігаючи уніфікувальному сенсові та репресивному значенню сприйняття морального характеру існування.

Таким чином створюються умови для подолання деструктивної щодо ціннісної орієнтації контрверзи між “вільним від цінностей” об’єктивізмом та ідеологічним суб’єктивізмом. Адже причина контрверзи полягає в тому, що ціннісна проблематика не актуалізувалася шляхом фактичного визначення, а перебувала в межах постфактичного сприйняття, нехай і з точки зору ідеалізації, і, як наслідок, по суті була відсторонена від прагматичного визначення. Так, за будь-якою “перевагою” цінності стояла “свобода від цінності”. Проте виявлення трансцендентальних прагматичних підвалин комунікативної реальності дозволило перевести ціннісну орієнтацію в річище практичної досвідної проблематизації, цим самим вивести її за межі постфактичного визначення й, по суті, переконатися в тому, що йдеться про вираження, щоправда, з невідоротною й постійною вимогою практичної обґрунтованості. Ця остання позиція містить вимогу активізації “Я” в розумінні інтенційності самосвідомості, яка формує перш за все потребу в ціннісному самовизначенні, що створює засліт на шляху культури відчуження, виявлений Максом Вебером

через парадокс раціоналізації.

Резюмуючи проведене дослідження, слід з усією визначеністю вказати, що проблема ціннісної раціональності не є проблемою характеристики “мислення в цінностях” з раціоналістичних позицій, а є проблемою відповідного типу раціональності як репрезентації “орієнтаційного” принципу артикуляції у свідомості ціннісної ідеї, яка забезпечує відповідну життєву перспективу, автентичну способів людського існування у світі.

У висновках підбиваються підсумки дослідження, окреслюються перспективи подальшої розробки проблем, порушених у дисертаційній роботі.

Визначені у ході дослідження досвіду раціональності в ціннісному самовизначенні принципи практичної філософії етики формулюються як результат у таких висновках:

— ціннісна ідея свідомості відображає онтологічну реальність артикуляції чистого й належного буття, формуючи актуальну перспективу ставлення до світу;

— досвід екзистенції автентично передбачає потребу людини в ціннісній орієнтації як потребу здійснення в реальності життєвого світу;

— трансцендентальність цінності опредметнюється самим характером людського буття, яка висвітлює раціональність як проблематизацію спрямованості життєвого проекту “Я”;

— відповідний досвід раціональності виражає виведення ціннісної орієнтації за межі постфактичного визначення, після чого вона перспективно локалізується як темпоральне завдання морального самовизначення.

Головні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

1. Шевченко В.І., Явоненко С.О., Явоненко О.О. Філософія: історія і сучасність. Конспект лекцій: Навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей. — Чернігів, 1996. — 176 с.

2. Явоненко С.А. Опыт одиночества и проблема самовыражения // Культура на зламі тисячоліть. Збірник наукових статей. — Київ, 1996. — Ч.1. — С.68 — 89.

3. Явоненко С.О. До питання про ціннісний аспект досвіду свідомості // “Дні науки — 1997” філософського факультету. Матеріали наукових доповідей та виступів студентів, аспірантів, докторантів, викладачів (частина перша). — Київ: Київський університет, 1997. — С.85 — 89.

4. Явоненко С.О. Історичне і етичне в системі знань // Сіверянський літопис. — Чернігів, 1997. — № 3. — С.132 — 140.

5. Явоненко С.О. Філософська природа аналізу людського існування // І культурологічні читання "Культура на зламі тисячоліть". Тези виступів. — Київ: КПІ, 1994. — С.15 — 16.

6. Явоненко С.О. Людське існування в якості досвіду самовизначення // Міжвузівська науково-практична конференція. Тези доповідей. — Чернігів, 1995. — С.282 — 284.

7. Явоненко С.О. До питання про загальні характеристики досвіду свідомості // Людина, суспільство, культура: історія та сучасність. Матеріали ювілейної наукової конференції, присвяченої 80-річчю Чернігівського педінституту. — Чернігів, 1996. — С.126 — 128.

8. Явоненко С.О. Нормативність та вибор // Дні науки. Тези наукових доповідей та виступів викладачів, докторантів, аспірантів, студентів Київського університету. — Київ, 1996. — С.39 — 40.

Явоненко С.О. Досвід раціональності в ціннісному самовизначенні. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.07 — етика. — Київський університет імені Тараса Шевченка, Київ, 1997.

Дисертація присвячена дослідженню проблеми цінності як формувальної константи морального ставлення засобами раціонального дискурсу. Стратегічна спрямованість дослідження визначається завданням “рефлексії буття в цінності”, яка ґрунтується на синтезі трансцендентальної та аналітичної методологій сучасної філософської теорії. Ціннісне самовизначення розкривається як актуальна життєво-практична орієнтація, яка виходить за межі односторонності психоантропологічного визначення та онтологічної самоочевидності. Встановлюються реальність та компетентність особливого роду етичної ініціативи, автентичним контекстом якої є специфічний досвід раціональності, який формує інтенційність ціннісної свідомості.

Ключові слова: моральне ставлення, ціннісна ідея, ціннісне самовизначення, досвід раціональності, орієнтація, інтенційність.

Явоненко С.А. Опыт рациональности в ценностном самоопределении. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.07 — этика. — Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1997.

Диссертация посвящена исследованию проблемы ценности как формирующей константы морального отношения средствами рационального дискурса. Стратегическая направленность исследования определяется задачей “рефлексии бытия в ценности”, которая основывается на синтезе трансцендентальной и аналитической методологий современной философской теории. Ценностное самоопределение раскрывается как актуальная жизненно-практическая ориентация, выходящая за пределы односторонности психоантропологического определения и онтологической самоочевидности. Устанавливаются реальность и компетентность особого рода этической инициативы, аутентичным контекстом которой является специфический опыт рациональности, формирующий интенциональность ценностного сознания.

Ключевые слова: моральное отношение, ценностная идея, ценностное самоопределение, опыт рациональности, ориентация, интенциональность.

Yavonenko S.A. The experience of rationality in valuation self-determination. — Manuscript.

The theses for the scientific degree of Candidate of philosophy in speciality 09.00.07 — ethics. — Kiyv Taras Shevchenko University, Kiyv, 1997.

The theses is devoted to the investigation of the valuation problem as forming constant of moral attitude by means of rational discourse. The strategic direction of the investigation is determined by the problem of “reflection of being in value”, which is substantiated on the basis of the synthesis of transcendental and analytic methodology of modern philosophical theory. The valuation self-determination is conveyed as vital practical orientation, which goes beyond one-sidedness of psychoantropologic definition and ontologic selfunderstanding. The reality and competence of a particular kind of ethic initiative is determined a specific experience of reality, forming intentionality of value cognition being the authentic context of it.

Key words: moral attitude, value idea, value-determination, the experience of rationality, orientation, intentionality.

Підписано до друку 25.10.97.
Формат 60х90/16. Папір офс. 75 г/м².
Гарнітура «Таймс». Умовн. друк. арк. 1,0.
Наклад 100.

Фірма «ВІПОЛ».
252151, Київ, вул. Волинська, 60.

AB 39.089
AB 39.089